

Јелена М. ГАЗДИЋ*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет, Никшић

Оригинални научни рад
Примљен: 30. 10. 2024.
Прихваћен: 27. 2. 2025.

УПОТРЕБА ПАРТИКУЛА У ЦЕТИЊСКИМ ГОДИШЊАЦИМА ИЗ 19. ВИЈЕКА

У раду се врши опис и класификација партикула, првенствено асеверативних партикула, с обзиром на њихову прагматичку и семантичку функцију, као и на основу њихове синтаксичке факултативности. Фокус је и на транспозицији других врста ријечи у класу партикула, као и на колебањима у самој форми. Корпус истраживања чине цетињски годишњаци *Грлица* (1835–1839; 1889–1893, 1897) и *Орлић* (1865–1870, 1885)¹. Циљ је био да се резултати истраживања пореде са дијалекатском грађом са простора данашње Црне Горе, као и са савременим српским језиком. Након увида у грађу може се закључити да се једино облик *баи* досљедно употребљава у функцији партикуле, а да је дошло до дјелимичне транспозиције прилога *управ* у класу партикула, за разлику од облика *главом* и *лично* код којих се још увијек чува њихово примарно лексичко и граматичко значење.

Кључне ријечи: партикуле, прагматика, семантика, транспозиција, цетињски годишњаци.

1. Преглед литературе о партикулама исцрпно је дала Ана Јањушевић Оливери у књизи „Интензификаторске партикуле у савременом српском језику”. Партикулама су се осим ње опсежно бавили Стана Ристић (уп. 1993: 75–93; 1994: 155–161; 2004) и Милош Ковачевић (уп. 1998: 215–229; 2009: 87–109), као и многи други лингвисти. У овом раду држаћемо се становишта

* jelena.g@ucg.ac.me; <https://orcid.org/0009-0008-6427-5966>

¹ Наш истраживачки материјал подразумијева фототипска издања публикација које су излазиле на Цетињу у 19. вијеку: Грлица 1835, 1836, 1837: Календар црногорски за годину 1835, 1836, 1837. У Црној Гори. У Митрополитској књигопечатњи; Грлица 1838, 1839: Календар црногорски за годину 1838, 1839. У Црној Гори. У књигопечатњи Правитеља Црногорскога; Грлица 1889, 1890, 1891: Календар са шематизмом црногорским за просту годину 1889, 1890, 1891, На Цетињу, у Књаж. црног. државној штампарији; Грлица 1892: Календар са шематизмом црногорским за преступну годину 1892, која има 366 дана, На Цетињу, у Књаж. црног. државној штампарији; Грлица 1893, 1897: Календар са шематизмом црногорским за просту годину 1893, 1897, која има 365 дана, На Цетињу, у Државној штампарији; Орлић 1865–1870, 1885: Црногорски годишњак 1865–1870, 1885. Фототипско издање. Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, Књига IV, Цетиње, 1979.

да партикуле и модалне ријечи припадају ријечцама као врсти ријечи и да се њима „комуникативно и/или стилски, експресивно наглашава неки дио исказа, односно поруке, а понекад и цијела порука” (Ј. Оливери 2018: 19). Међутим, категорију ријечца треба разликовати на синхронизмом и дијахронизмом плану. Данашње ријечце, како констатује Милош Ковачевић, „нису старе речце или партикуле, које су, дакако, имале своју функцију посебне врсте речи”. Старе, изворне партикуле „у српском књижевном језику функционисау данас само као суфикси-парагоге са стилистичко експресивним значењем” (Ковачевић 1997: 215, 216), и као такве неке од њих биљежимо и у ексцерпираној грађи². У народним говорима Црне Горе, тј. у рјечничкој грађи и монографијама, партикуле су углавном третиране на овај начин, тј. као саставни дијелови прилога и замјеница или рјеђе као саставни дијелови неких других ријечи (уп. Стевановић 1933–1934: 60; Вушовић 1927: 33; Пешикан 1965; Станић 1974; Ћупић 1977; Јовановић 2023; Башановић Чечовић 2010; 2020; Ристић 2021: 17).

Акцента је у овом раду на партикулама као дијелу врста ријечи које убрајамо у ријечце, и у цетињским годишњацима су потврђене партикуле различите по поријеклу и значењу, при чему се код појединих јављају и колебања у самој форми. На основу критеријума – *прагматичке функције појачавања и синтаксичке и семантичке факултативности* – одређене језичке јединице Ј. Оливери дефинише као партикуле интензификаторског типа и дијели их на асеверативне, фактивне, пресупозицијске, рестриктивне (у оквиру којих као подтип издваја кондиционално-рестриктивне), адверзативно-концесивне, градуативне и емотивне (Ј. Оливери 2018: 18, 19, 20). С обзиром на обим корпуса, усредсредимо се на асеверативне партикуле као јединице прагматичког нивоа којима се истиче да се одређена одлика, најчешће радња исказана предикатом, односи управо на појам уз који стоји партикула, а основна функција им је функција интензификације. Један од разлога што смо се одлучили да се бавимо овим партикулама јесте и управо због тога што све остале партикуле садрже нијансу њиховог значења. Асеверативне партикуле у савременом српском су *баш, управо, таман, лично, главом* (Ј. Оливери 2018: 23). Наведене партикуле су потврђене и у цетињским годишњацима, с тим што партикулу *таман* биљежимо само једном, и то у *Грлици* из доба кнеза Николе. Међутим, наведене ријечи су различито дефинисане у рјечницима и граматицама српског језика – као прилози, узвици, ријечце или партикуле, а наш циљ је да одредимо на који су начин употребљаване у цетињским годишњацима, тј. којој категорији врста ријечи припадају.

2.1. Најчешће се у ексцерпираној грађи јавља партикула *баш* и њом се појачава дио реченице или цијела реченица. У зависности од контекста и

² [...] **тадар** и ове двје Зете пристадоше (Г. 1835: 50), **Тадај** му е мѣсец измакао (Г. 1835: 129), Нѣгови су га единовѣрци любили, **србо** имѣ никакву неправицу у свомѣ званию ние учинио; (Г. 1839: 111), [...] ние ли дѣте имало какве модрце одѣ оспца, **србо** е текѣ на четрнайѣ дана преѣе тога смѣло изѣ куѣе излазити? (Г. 1839: 114), „**Теке** немой кавгу заметнути. (Г. 1838: 103), [...] **Доклен** не изиде (Г. 18377: 131), Залуду га Млетци ударили; **јер бо** Скадар бране Зеѣани (О. 1867: 68).

наглашене синтаксичке јединице осим асеверативног значења (које је најчешће) може имати још и службу фактивне партикуле, а потврђено је и њено концесивно и емфатичко значење. Ова ријеч је почела да се употребљава у српском језику тек од 16. вијека³, а у рјечницима је различито дефинисана – као прилог, рјечца, узвик или као партикула. У екскерпираној грађи потврђена је само са значењем које имају ријечце као врсте ријечи.

Уколико има асеверативни карактер, ова партикула у цетињским годишњацима најчешће наглашава адвербијал (а), ријетко атрибут (б), а биљежимо и по један примјер са логичким субјектом (в) и апозицијом (г). Такође, партикула *баш* је у цетињским годишњацима неријетко употребљавана и као интензификатор цијеле зависне клаузе (д).

- а) У то дође соко тица сива, / **Баш** ПРЕД КОТОР ђе пијху вино, / Те се сави соко до пазара. (Г. 1835: 83), Е те чека Паша капетане, / **Баш** ПОД ЧИЗМОМ да се ударите (Г. 1836: 81), Я ћу свету показати, да те любимъ, **башъ** УЗПРКОСЪ СВАКОМЪ ПРЕДРАЗСУДИТЕЛНОМЪ СРЦУ. (Г. 1836: 120), Брзо иде под Маине дође / **Баш** НА СПРЕМА БУДВЕ И ФРАНЦУЗА (Г. 1837: 64), Гнѣвъ Божи нека ме сокруши, Тиро! ако те не осветимъ – **башъ** СЪ МУЛИКОВОМЪ КРВЛЮ не осветимъ. (Г. 1837: 113), **Башъ** У ТО ДОБА приспе една реѣмента кралѣвске Шведске войске за подкрѣпленіе града... (Г. 1839: 93), Па кад стигнеш **баш** НА УШЋЕ, / Бади поглед к планинама... (О. 1865: 71), Али срећом, **баш** МЕЋУ ОВИМ ГОРОСТАСИМА, породи се државно такмичење, те стадоше један на другогa прежати, и један другоме замке замећати и посао кварити; а Цариград им бијаше поглавита јабука раздора. (О. 1867: 85), **Баш** ОКО ВЕЧЕРЊЕ, спушташе се низ Јаворник планину оружана чета, веругајући кривијем стазама. (О. 1868: 58), На путу дознаду од чобана, да је **баш** ТО ВЕЧЕ прошло травничкијем друмом једно 200 низама са својим старјешином. (О. 1868: 59), Ова. је кућа у старој Подгорици **баш** ИЗНАД РИЈЕКЕ РИБНИЦЕ (Г. 1892: 45), Видјели смо већ, како се Петар II заузимао за своје мирчане, да им земљу у граници аустријској сачува; кад ли њему сада изненада долази глас, да су аустријске војене власти стали сновати тврђаву **баш** ПРЕМА МИРЦУ! (Г. 1893: 42);
- б) Незнамъ како се догоди, да Отацъ Радоня **башъ** САСВИМЪ НЕ-СРЕЋАНЪ постане. (Г. 1836: 117); А та је добротворна рука, **баш** СВИЈЕТЛОГА ГОСПОДАРА ЛОМНЕ ЦРНЕ ГОРЕ, коју ћу руку свагда харнијем срцем са најслађим пољубцима обасипати; (О. 1865: 3);
- в) Една га є књига допанула / **Башъ** ОДЪ ЦАРА СВОГА ПООЧИМА, / Да му Марко у Стамбода иде; (Г. 1838: 96);

³ У Шкаљићевом рјечнику наводи се поријекло од турског *baş* са значењем *глава*, *врх*, *почетак*, *главар*, *старјешина*; *главни*, *први*, *најстарији* а у *Етимолошком речнику* се упућује и на њено словенско поријекло – од пријдева *бах* са значењем *сасвим*, *потпуно* (уп. Ј. Оливери 2018: 23; Скок 1: 276; Шкаљић 1979: 122).

- г) Три баряка с крстом износио: / Едан баряк Господ Исус Христос, / [...]; / Други с крстом светог Андреје / **Баш** ПАТРОНА ОД СЛАВНЕ РУСИЈЕ (Г. 1836: 78);
- д) **Башъ** КАДЪ Є ПОБѢДА ОБЕЋАВАЛА ДА ЋЕ СЕ ДУБРОВНИКЪ СОЮЗНОЙ ВОЙСЦИ ПРЕДАТИ, дође одъ Цара Александра заповѣдь... (Г. 1838: 39, 40), **Баш** КАД СЕ ЗАКЉИЊАСМО, паде ми на памет овај несрећни појав, – кад ми отац на концу издисаше... (О. 1868: 50), Дијете прије навале те болести изгуби вољу да се игра, боли га глава нерасположено је, не једе с апетитом, покашљује, кија, **баш** КАО ДА ЈЕ НАЗЕБЛО (Г. 1889: 77).

2.2. Партикула *баш* се рјеђе користи као фактивни интензификатор, али не губећи свој асеперативни карактер. Вриједност фактивног интензификатора у ексцерпираној грађи партикула *баш* има уз различите врсте именског, односно прилошког предиката (а) и објекта (б), или се пак може наћи на почетку реченице/клаузе када се њоме наглашава истинитост тврдње изнијете реченицом, односно предикатом као главним дијелом (в):

- а) Дикои ће рећи: ово ти є **башъ** КАЛУЋЕРСКО; а дикои: ово ти є некаква слабомоћна женска глава написала; (Г. 1836: 115), Он је зенуо на бијели свијет у тврдом црногорском тимору, а крила му кроз врло кратко вријеме нијесу **баш** МЛОГО ни подрасти могла; (О. 1865: 5), Мен' је абецеда / КО АЗБУКА **баш**; / Јер објема пише / Цјео народ наш. (О. 1866: 56)⁴; При овакој борби он ће претрпјети велику муку, као да је **баш** ШТА ГОД ТАКВО. (Г. 1892: 42);
- б) Шта ти збориш Ђуро? – Ја **баш** ништа, Вуко, – ватрен си, виђу, ма тешко да ће нам гости згода да се ваљано прокасапимо. (О. 1870: 48);
- в) **Башъ** є ово време одъ пояня, / Кадъ ће човѣкъ ако сада неће? (Г. 1839: 117), Пророкъ те има у волји, и **башъ** ТЕ Є ЗА ВЕЛИКА ДѢЛА ИЗАБРАО. (Г. 1837: 103), **Баш** је било пола ноћи кад се наши путници налазаху на путу између Травника и тих чаробних пећина. (О. 1868: 56).

У *Орлићу* биљежимо и примјер у којем се партикулом *баш* потврђује истинитост тврдње изнесене у претходној реченици:

... да је Турска, док се још у својој снази налазила, морала све што се крсти под нож и сабљу окренути, па да би тако свој обстанак у овим предјелима сачувала била. И **баш** само тако! (О. 1867: 90).

Као и у савременом српском језику, партикула *баш* и у нашој грађи има вриједност фактивног интензификатора кад се њоме наглашава истинитост

⁴Овдје је партикула *баш* забиљежена у антепозицији. Будући да су у питању стихови, разлог се може тражити и на стилском плану. Овакву употребу партикуле *баш* биљежи и Јањушевић Оливери и тврди да је истакнута јединица наглашена и на комуникативном и на стилском плану (Ј. Оливери 2018: 28).

тврдње исказане предикатом, нешто рјеђе неким другим реченичним дијелом, па и читавом реченицом.

2.3. Биљежимо и примјере у којима партикула *баш* има вриједност емотивно-експресивног интензификатора, гдје емотивно-експресивно наглашава говорников став о ономе што је дато у исказу, не губећи свој асеверативни карактер:

Ха! **ево** ти га, **васъ** се открио, какавъ е! **башъ** као потмули вукъ, кадъ овчию кожу са себе скине. (Г. 1837: 108). – Шта да се ти небојиш потјере?... – Ја **јок вала**, – **баш** ми је све једно, – а пио ракију, а тукао се с турцима. (О. 1868: 53).

У првом примјеру партикула *баш* емотивно-експресивно наглашава закључак, док у другој реченици партикула *баш* наглашава говорничково равнодушно стање у изразу „**баш ми је све једно**”, чиме се јасно ставља до знања да му је апсолутно свеједно у вези са ситуацијом.

2.4. У *Грлици* из 1836. године налазимо и примјер у којем је партикула *баш* употребљена испред зависне концесивне клаузе:

... а зада им Божю вѣру, да оніема, кои к нѣму на договор дођу, ништа учинити неће **баш** АКО И МИР С НЫМА НЕ НАЧИНИ. (Г. 1836: 40).

Партикула *баш* је овдје употребљена као концесивна плеонастична партикула (уп. Ковачевић: 87–105). Наиме, у случајевима када се у концесивној клаузи „уз субординирани везник налазе најмање двије партикуле од којих ниједна није обликотворна, антепонирана партикула која је у контактном положају с везником има статус верификаторске” (у нашем примјеру то је партикула *и* употребљена иза везника *ако*), док партикула *баш* има статус плеонастичне партикуле којом се само наглашава концесивност изражена зависном клаузом (Ковачевић 2009: 102).

3.1. Међу асеверативне партикуле убраја се и партикула *управо*, иако је у рјечнику Матице српске дефинисана као прилог са заиста прилошким значењем, али и са значењима који не спадају у домен прилошких значења (уп. Ј. Оливери 2018: 30, 31). У цетињским годишњацима облик *управо* варира како на плану форме, тако и на семантичком плану. У Милаковићевој *Грлици* се готово досљедно јавља без крајњег *-о*, док се у *Орлићу* и *Томановићевој Грлици* среће и архаичнији облик *управ* и *управо*. У сва три годишњака наведена ријеч употребљавана је и као партикула и као прилог са значењем „право, не скрећући, усправно, вертикално, директно” и тад се *управо* користи углавном уз глаголе кретања, односно простирања или пружања који могу бити и експлицирани и емплицирани:

Ја из Одесе возом **управо** у Цариград к староме мојему покровителю Рейс-Ефенди... (Г. 1837: 87), ... па кад се зида дочепаху прескоче га и упуте се **управо** у пећине римске близу Травника и тих чаробних пећина. (О. 1868: 56), Но и турска војска бораше се јуначки и са огорчењем; али при свој својој сили и јачини би принуђена бјегати низ Омутић **управ** до главнога стана, изгубивши 1000 на мртво и 2000 рањенијех. (О. 1865: 35), Васојевићи су од запада и Брдах пружени **управ** у исток до Бихора. (О. 1866: 22); Кад су ове сиромашке горе српске могле сачувати орла Душановог и знале му ране извидати, да почне с Ловћена кликтати и полијетати по српским планинама **управо** до Авале (Г. 1889: 51), Од ове пјаче **управо** иде улица до бонице, посвећене имену Књаза Данила 1, а грађена

је новцем, који се извадио од продаје стоке и других парова... (Г. 1889: 67), изнад које се диже стрмо брдо Падеж с југо-вапада, а **управо** с југа Сеоштик, друго мало мање високо брдо, уз које се зелени тамо овамо, мо која стогодна буква. (Г. 1892: 39).

3.2. Као асверативна партикула, *управо* у ексцерпираној грађи наглашава различите реченичне дјелове – субјекат (а), објекат (б), адвербијал (в), именски предикат (г), атрибут (д) или пак цијелу зависну клаузу (ђ):

- а) Износ праха и олова за Црну гору забранџн є, а ова **управ** ЗАПРЕКА могла би принудити Црногорце да почну и сами направљати, као што га **већ** Ровчани по мало и направљаю. (Г. 1835: 45, 46),
- б) Графџ Цветић препоручи му свога благонадежног сина, когџ є тамо у Академию спремио; и преда га **управ** РАДОНЃИ (Г. 1836: 109), Да они нијесу имали **управо** НИКАКВЕ ВЛАСТИ, види се из тога, што се Ђуро покаљуђери... (О. 1869: 36), За ово **управ** ЦАРСКО ДОБРОЧИНСТВО, Ми и сва Црна Гора остајемо, и Цару Ослободитељу и Цару Заштитнику Словенства, и православља, за наввијек благодарни. (Г. 1889: 54),
- в) Па вриједи овде навести и оно што наш Сундечић **управ** УСХИЃЕНО о гуслама пјева... (О. 1867: 45), Тај дан дошли смо на Бијелу-рудину **управ** У ПОДНЕ. (О. 1867: 54), Али Висока Књажевска влада **управо** ОЧИНСКОМ БРИГОМ старала се све до касног прољећа, да пријетеђу глад ублажи, те је набављала жито и дијелила потребнима, коме на вађевину а коме житом исплаћивала наднице у државним радњама. (Г. 1889: 63),
- г) Освета є код нђи **управ** КОРЃН СВІЄ ЗАЛА, која се међу нђима догађаю, и препрека є свакоме поредку суда; ер є єдног убієнога, светеђи єдан другога, може 20 глава за годину панути мртвіє (Г. 1835: 47), Овај знаюђи да є то **управ** ЖЕЛЯ и Вице-Адмирала, наговори Митрополита неодређи им помођи. (Г. 1837: 38),
- д) У Каналџ є у пролђће таковим **управ** ОДЃ ЦВЃЃА поясомџ опасањ, и далеко око себе распростире пријатный мирисџ, а путницы увђраваю да овај каналџ превазилази у лђпоти погледе обрежја Женевскога єзера, па јоштџ и оне поредџ водоуза Босфорскога и Тракіјскога. (Г. 1838: 63),
- ђ) Данилов достојни насљедник садашњи Кнез и господар црногорски Никола I оградио је прошле године дивну цркву на Граховцу **управ**, ЃЕ ЈЕ БИО ШАТОР ЗАПОВЈЕДНИКА ТУРСКЕ ВОЈСКЕ ХУСЕИН-ПАШЕ... (О. 1865: 51).

3.3. Фактивни карактер наведене партикуле биљежимо једном у *Орлићу*, гдје је партикула *управо* употријебљена уз именски предикат:

За тијем опет шљедеће године Владика моли да се ово кметство установи, јербо су послови трибунала аустријскијех веома спори за ове напрасите крајеве. Него и опет, ако би ово кметство подлежало апелацији трибуналској, оно би **управо** НИШТА било. (Г. 1893: 40).

У Грлици се у једном случају партикула *управ(о)* користи као корективни интензификатор и, посматрано из садашње перспективе, као њен синоним би се могла употребити партикула *(за)право*:

...а к томе и три-четири главара Црногорска била су са стране Бушатлине, **или управ** да кажем они су га и довели у Црну гору, и свој тој несрећи узроком били. (Г. 1836: 56).

И у савременом српском језику партикула *управо* се веома ријетко користи у служби фактивног интензификатора.

4.1. Иако је инструментал именице *глава* у рјечницима српског језика окарактерисан као израз са значењем *сам, лично, управо, баш*, а у *Речнику Његошева језика* као прилог са значењем *лично, управо, баш*, Ј. Оливери истиче да се у савременом српском језику употребљава факултативно и то искључиво уз именске ријечи, прије свега уз властите именице и личне замјенице, и као такав представља асеверативну партикулу, која може стајати и у постпозицији (2018: 37, 38). Инструментал именице *глава* у цетињским годишњацама има веома ниску фреквенцију.

Биљежимо само један примјер у *Орлићу* у којем облик *главом* означава асеверативну партикулу која наглашава властиту именицу и користи се у постпозицији:

Први за Ђорђом ста на владичество Вавила; којему кнежевски грб ЂОРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ **главом** на растанку уручио бијаше. (О. 1868: 23).

4.2. У осталим екскерпираним примјерима облик *главом* употребљен је уз глаголе, и то у прилошком значењу:

Црногорац сам своју жену слабо почитуе, али други ко опет не сміе є ни најманђ уврідити ер би **главом** платіо, а притом свак држи себи и за срамоту на слабієга од себе нападати. (Г. 1835: 49), Потурчи се твой Станиша, Иво! / Султан га є пашом учиніо, / [...] Кад то зачу Црноєвић Иво, / Смртно паде **главом** на пазару, / Те проклинђ Отмановић Цара (Г. 1835: 87), Да є коме стати погледати / Тешку бруку Махмута Везира, / Како бђжи с **главом** без обзира. (Г. 1835: 103), [...] ја ћу старац уза те **главом** ВОЈЕВАТИ. (О. 1866: 56).

Овај облик у наведеним примјерима функционише као прилог у инструменталу који означава на који начин ће се вршити радња исказана предикатом: – на који би начин неко платио, у овом случају „својом главом” или животом; како је Иво пао – „главом” на земљу, што је метафорички приказ пада са посљедицом смрти. У примјеру: ја ћу старац уза те **главом** ВОЈЕВАТИ инструментал *главом* се користи у значењу *својим животом*, тј. *уз ризик по свој живот*. Овим прилогом се означава да ће субјекат *војевати* са спремношћу да жртвује, тј. ризикује свој живот/главу. Значи, облик *главом* овдје ближе одређује начин на који ће се одвијати радња изражена глаголом у предикату, што је типична функција прилога.

5.1. Партикула *лично* хомоформна је прилогу са значењем непосредно, у личном додиру, или пристрасно. Укратко речено, када је употребљена уз предикат ова ријеч има значење прилога, али уколико наглашава именицу или замјеницу, онда је у питању асеверативна партикула са значењем *управо, баш, сам*, а њен најближи синоним је партикула *главом* (Уп. Ј. Оливери 2018: 36).

5.2. У Милаковићевој *Грлици* нисмо забиљежили облик *лично* ни у прилошком значењу, нити у значењу интензификатора, док су у *Орлићу* и Томаковићевој *Грлици* потврђена неколика примјера, од којих су само два са значењем партикуле (а).

- а) ОН је **лично** споменути скупштину отворио сљедећим врло важним и патриотичким говором... (О. 1869: 60); Њему је у Богу почивши Император Александар то премилостиво заповједио, да ову радњу **лично** НА СЕ прими, а Његово Величанство сада, сретно царствујући император Александар ШП, да је настави и доврши. (Г. 1889: 54);
- б) А и сами Кнез Данило бјеше се опремио за полазак на Граховац, да се са осталима Црногорцима бори против непријатељу, који бјеше зинуо, да прогута ову искрицу српске слободе и самосталности, као што се је **лично** БОРИО 1852-3 године против Омер-паши... (О. 1865: 32), Повод кнежеву одласку у Петроград био е тај, да се он поклони Цару, особитом пријатељу Црне-горе, и да га **лично** ПОЗОВЕ на кумство својој четвртој ћерки. (О. 1870), Он их знаде и **лично** ПОХОДИТИ, и сиротињу утјешити! (Г. 1892: 32), Он је то ЗАХТИЈЕВАО И **лично** кад се у Бечу бавио; али је влада аустријска тај захтјев Владичин коначно и сурово одбила г. 1845. (Г. 1892: 41).

У реченици *ОН је лично споменути скупштину отворио сљедећим врло важним и патриотичким говором*, облик *лично* наглашава личну замјеницу ОН иако је од ње одвојен енклитиком и налази се у постпозицији, а његова таква употреба је честа у савременом српском језику. За разлику од овог примјера у којем партикула *лично* наглашава субјекат, у другом примјеру је употријебљена у антепозицији објекта. Међутим, у наредним примјерима (б) облик *лично* је употријебљен у антепозицији предиката и има прилошко значење.

6.1. Партикула *таман* је турског поријекла⁵, а у рјечницима и граматикама је описана као ријечца са различитим значењима. Њом се истиче просторна или временска блискост, служи за истицање истовјетности појава (и тад су њени синоними *баш* и *управо*) или истицање става који је несагласан са посљедицом (тад су јој синоними *чак* и *макар*). Осим тога, *таман* се користи и при категоричком одбијању (Уп. Ј. Оливери 2021: 34).

6.2. У нашој грађи партикула *таман* потврђена је само једном, и то у *Грлици* из доба кнеза Николе, и њоме се наглашава просторна блискост:

[...] што су аустријанци почели градити тврђаву **таман** ПРЕМА СЕЛУ МИРЦУ, ком с тога савршено уништење (Г., 1893, 45).

Употреба ове партикуле је сужена и у савременом српском језику.

7. Након увида у ексцерпирану грађу, можемо констатовати да се једино облик *баш* досљедно употребљава у функцији партикуле, али је њен рас-

⁵ Облик *таман* потиче од турске ријечи *tamat*, што је по поријеклу заправо арапско *tāmāt*, а значи: „1. потпуно, равно, управо, истом; 2. добро! (у потврђивању) и 3. одговара, пристаје како треба (Шкаљић 1979: 599)” (Ј. Оливери 2018: 34).

пон значења шири у цетињској штампи него у савременом српском језику. За разлику од партикуле *баи*, *управо* се употребљава паралелно у прилошком значењу и у значењу партикуле, и то доминантно асеверативне партикуле и рјеђе у значењу фактивне партикуле. Употреба облика *главом* и *лично* је прилично сужена у корпусу, и углавном се јављају у прилошком значењу. *Главом* се у значењу асеверативне партикуле среће само једном у *Орлићу*, а *лично* два пута, и то једном у *Орлићу*, а други пут у *Грлици* из 1889. године. Већ смо поменули да је облик *таман* потврђен само једном у *Грлици* из 1893, и то у значењу асеверативне партикуле.

Према томе, можемо констатовати да је у цетињској штампи дошло до дјелимичне транспозиције прилога *управ* у класу партикула, за разлику од облика *главом* и *лично* код којих се још увијек чува њихово примарно лексичко и граматичко значење, иако се у млађим издањима (осамдесетих и деведесетих година 19. вијека) почињу јављати спорадични случајеви у којима долази до мијењања њиховог значења. С обзиром на то да смо констатовали само један примјер са партикулом *таман*, не можемо изводити додатне закључке о њеној употреби. Када је у питању компарација ексцерпираних грађа са народним говорима Црне Горе, отежавајућа околност је то што су у рјечничкој грађи наведене партикуле, односно прилози, описани углавном само посредно, и то неуједначено, некад као рјечце или партикуле, некад као прилози⁶.

ЛИТЕРАТУРА

- Башановић Чечовић 2010:** Ј. Башановић-Чечовић, *Рјечник говора Зете*, Подгорица: ЦАНУ.
- Башановић Чечовић 2020:** Ј. Башановић-Чечовић, *Рјечник говора околине Бијелог Поља (Вранешка долина)*, Подгорица: ЦАНУ, Институт за књижевност и језик „Петар II Петровић Његош”.
- Вушовић 1927:** Д. Вушовић, *Диалект Источне Херцеговине, Српски дијалектолошки зборник*, III, Београд: Српска краљевска академија.
- Јањушевић Оливери 2018:** А. Јањушевић Оливери, *Интензификаторске партикуле у савременом српском језику*, Косовска Митровица, Никшић: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

⁶ На примјер у народним говорима ријеч *ама* се објашњава као узвик, али се наводи да има и прилошку службу у значењу *баи*, *управо* (Јовановић 2022: 45; Башановић Чечовић 2010: 42); док се за *вала* каже да је ријечца за потврђивање у значењу *заиста*, *одиста*, *баи* (Јовановић 2023: 45; Башановић Чечовић 2010: 85; Башановић Чечовић 2020: 62; Радојевић 2021: 62; Ристић 2010: 56); *зисто* се објашњава као ријечца за потврђивање тачности неке претпоставке, *заиста*, *стварно*, *доиста*, *баи* (Јовановић 2023: 112; Башановић Чечовић 2010: 184); за *таман* се каже да је ријечца за истицање блискости (просторне и временске) у значењу *баи*, *управо* (Јовановић 2023: 336); *Упра* – *управо*, *чак тамо* (Јовановић 2022: 355), *бели* се објашњава као ријечца за појачавање тврдње: *одиста*, *заиста*, *уистину*, *сигурно*, *баи* (Радојевић 2021: 41).

- Јовановић 2022:** М. Јовановић, *Рјечник говора Паштровића*, Подгорица: ЦАНУ, Институт за књижевност и језик „Петар II Петровић Његош”.
- Ковачевић 1998:** М. Ковачевић, Диференцијација партикула и хомофорних (дијелова) везника, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, 215–229.
- Ковачевић 2009:** М. Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 87–109.
- Пешикан 1965:** М. Пешикан, Староцрногорски, средњекатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XV, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Радојевић 2021:** Д. Радојевић, *Рјечник говора околине Берана*, Подгорица: ЦАНУ, Институт за књижевност и језик „Петар II Петровић Његош”.
- Ристић 2010:** Д. Ристић, *Рјечник говора околине Мојковца*, Подгорица: ЦАНУ.
- Ристић 1993:** С. Ристић, Партикуле и њихови функционални еквиваленти, *Јужнословенски филолог*, XLIX, 75–93.
- Ристић 1994:** С. Ристић, Речце као јединице лексичког система (прагматичко-комуникативни приступ), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 22/2, 155–161.
- Ристић 2004:** С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик ЦАНУ.
- Скок 1971:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga prva. Uredili akademici Mirko Deanovic i Ljudevit Jonke. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Скок 1972:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga druga. Uredili akademici Mirko Deanovic i Ljudevit Jonke. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Станић 1974:** М. Станић, Ускочки говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XX, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Стевановић 1933–1934:** М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, *Јужнословенски филолог*, XIII.
- Ћупић 1977:** Д. Ћупић, Говор Бјелопавлића, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Шкаљић 1966:** А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: „Svjetlost” Izdavačko preduzeće.

Jelena M. Gazdić

USE OF PARTICLES IN CETINJE ANNUALS FROM THE 19TH CENTURY

Summary

This paper provides a description and classification of particles, primarily assertive particles, focusing on their pragmatic and semantic functions, as well as their syntactic optionality. Attention is also given to the transposition of other word types into the particle class, as well as to fluctuations in

their forms. The research corpus consists of the Cetinje annuals *Grlica* (1835–1839, 1889–1893, 1897) and *Orlić* (1865–1870, 1885). The aim was to compare the research results with dialect data from the territory of present-day Montenegro, as well as with contemporary Serbian language. Based on the materials reviewed, it can be concluded that only the form *baš* is consistently used as a particle, while in the Cetinje press, there has been partial transposition of the adverb *upravo* into the particle class, unlike the forms *glavom* and *lično*, which still retain their primary lexical and grammatical meanings. However, sporadic cases begin to appear in later editions (from the 1880s and 1890s) where their meanings begin to shift.

Keywords: particles, pragmatics, semantics, transposition, Cetinje annuals.